

6. Основи практичної психології / В. Панок, Т.Титаренко, Н. Чепелева та ін. : підручник. – [3-тє вид., стереотип]. – Київ: Либідь, 2006.
7. Поташняк Р.З. Психогігієна: навч. посіб. – Волин. Держ ун-т імені Л. Українки. – Луцьк: Надстир'я, 2000.
8. Психология здоровья: ученик для вузов / [под. ред. Г.С. Никифорова]. – Санкт-Петербург: Питер, 2003.
9. Самоукина Н. Практический психолог в школе: лекции, консультирование, тренинги. – Москва: ИНТОР, 1997.
10. Щеглов Л.М. Что такое психогигиена: метод. пособие. – Ленинград, 1976.

Y. Kuzmenko. Basic princips of psychologist-consultant in the process of the formation of psychohihiyenic positions of modern teacher.

In the article two possibilities of the process of formation of psychohygienic position of teacher under the activity of the psychosocial factors are distinguished as a results of the sensible influence of the psychologist-consultant. Different possibilities of using the various methods of forming of mental health of the modern teachers are considered.

Key words: *psychohygienic position of modern teachers, direct influence, indirect influence of the psychologist-consultant.*

УДК 37.015.311:17]-053.6

І. В. Моїсєєва

КОМПОНЕНТНО-КРИТЕРІАЛЬНА СТРУКТУРА МОРАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано відомі підходи до розуміння змісту моральної свідомості особистості, розкриваються її структурні компоненти та критерії. Розроблено авторську компонентно-критеріальну структуру моральної стійкості особистості, в якій виділено 4 компоненти: когнітивний, ціннісно-смысловий, вольовий, поведінковий; визначені її критерії та показники.

Ключові слова: *моральна свідомість, моральне виховання, моральна стійкість особистості; компоненти, критерії та показники моральної стійкості.*

В умовах хаотичного становлення інформаційного простору в Україні та відсутності вираженої інформаційної політики держави щодо пропагування та захисту світових, національних та родинних цінностей серед населення нашої країни, надзвичайну небезпеку для формування духовно-моральної сфери підлітків становить асоціальний контент, що "виливається" на непідготовлену дитячу психіку з засобів масової інформації в цілому, і особливо з телебачення та Інтернету. Дані процеси надзвичайно сильно вражають ціннісну, духовно-моральну сферу особистості та спричиняють девіації її поведінки. Тому завданням психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів має стати формування моральної стійкості, що ґрунтується на критичному, гнучкому та усвідомленому застосуванні

підлітками нормативної моралі соціуму. З огляду на це, педагогічна практика у загальноосвітніх навчальних закладах потребує розробки нового спеціалізованого психологічного інструментарію для моніторингу моральної вихованості підлітків.

Структуру моральної свідомості досліджували І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, І.С. Булах, І.С. Кон, М.В. Савчин, І.Ф. Харламов, П.М. Якобсон та ін. Етапи становлення моральної сфери особистості виділили і описали Л. Кольберг, Е. Фромм та ін. Але проблема уточнення діагностичного інструментарію формування моральної стійкості підлітків у психологічній та педагогічній науках не висвітлювалась.

З огляду на це, метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка авторської компонентно-критеріальної структури моральної стійкості у підлітків.

Оскільки моральна стійкість як психологічна категорія вченими не досліджувалась, ми обґрунтували власне розуміння цього феномену особистості, під яким розуміємо *інтегроване утворення моральної свідомості особистості, яке полягає у вольовій саморегуляції, невід'ємними аспектами якої є резистентність: протистояння негативним впливам соціального середовища, що ґрунтуються на критичному мисленні, моральних переконаннях, значущості духовно-моральних ідеалів, цінностей та смислів.*

Однією з найголовніших задач морального виховання особистості є формування у неї моральної стійкості, яка ґрунтується на основі індивідуальної моральної свідомості (Р.Г. Аперсян, А.А. Гусейнов, О.Г. Дробницький, О.І. Титаренко), до явищ якої належать норми, принципи, ідеали, поняття добра, відповідальності, справедливості, обов'язку, сенсу життя, що існують у суспільстві.

Про ступінь розвитку моральної свідомості індивіда, як зазначають І.Д. Зверева, Л.Г. Коваль, П.Д. Фролов, судять за певними критеріями. Під *критерієм* вони розуміють засіб для судження, ознаку, на основі якої робиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило судження та оцінки, основна ознака, за якою одне рішення обирається із багатьох можливих.

Учені по різному акцентують свою увагу на основних критеріях і компонентах моральної свідомості. Більшість науковців виділяють три компоненти в структурі моральної самосвідомості: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий. Когнітивному компоненту віддають перевагу В.Г. Ганжин, Г.Є. Залеський, О.І. Раєв, О.І. Титаренко; на емоційно-ціннісній складовій роблять акцент В.К. Демиденко, К. Ізард, К. Муздибаєв, М.В. Савчин, В.В. Столін, М.П. Якобсон, екстраполюючи свою увагу на такі моральні почуття, як сумлінність, відповідальність; поведінковий компонент виділяють С.Ф. Анісімов, А.П. Вардомацький, А.В. Зосимовський,

Б.О. Николаїчев, Г.М. Прихожан, Ф.А. Селіванов, Є.В. Суботський, С.Г. Якобсон, приділяючи значну увагу самоконтролю, моральній саморегуляції та діям як суттєвим показникам поведінкової складової моральної самосвідомості.

На сьогоднішній день у психологічній та педагогічній науках немає чіткої класифікації компонентів та критеріїв у структурі моральної свідомості та вихованості особистості: критерії різних авторів не пов'язані в єдину систему і являють собою певний набір, в якому одні критерії досить детально розроблені, але не уточнений їх взаємозв'язок між собою.

І.Д. Зверевою, Л.Г. Коваль, П.Д. Фроловим розроблена класифікація критеріїв моральної вихованості, де вони розміщені від найбільш узагальнених до більш конкретних, починаючи від життєвої громадянської позиції, яка ґрунтується на системі критеріїв більш низького рівня узагальнення (ставлення до людей, праці, суспільства), які стосовно нього виступають як показники.

Вважаємо необхідним для розкриття завдань нашого дослідження окремо виділити *компоненти* у структурі моральної стійкості особистості. Компонент (від лат. components – складова), складова частина, елемент чого-небудь.

Наведемо у таблиці 1 три найпоширеніших компоненти моральної вихованості та їх критерії.

Таблиця 1

Складові компоненти моральної вихованості та їх критерії

Інтелектуальний (когнітивний) комп.	Поведінковий комп.	Емоційно-ціннісний комп.
Знання норм і правил та здатність на їх основі висловлювати моральні судження. Розуміння змісту моральних понять, моральна рефлексія, інтроспекція.	Здатність протистояти спокусі порушити ці правила. <i>Самоконтроль</i> (в емоційній сфері, в соціальній, діяльності), <i>моральний вибір</i> , <i>моральна поведінка</i> .	Переживання <i>почуттів</i> провини у разі порушення правил; відповідальності (за себе, за інших: альтруїзм, дисциплінарна відповідальність); <i>ціннісні орієнтації</i> ; <i>емпатія</i> .

Як видно із теорії і практики сучасної педагогіки, за основу критеріїв сформованості моральної сфери учнів беруться найчастіше зовнішні компоненти: *інтелектуальний* (знання моральних норм) і *поведінковий* (вироблення в учнів поведінки завдяки режиму, системі вимог і вправ). Через складність діагностики *емоційно-ціннісного* компонента, психологи і

педагоги не завжди наважуються його виділяти. Але без виявлення внутрішніх спонукальних стимулів вся система виховання перетвориться у насильство над дитиною [4].

Дослідники морального виховання особистості (І.Д. Бех, Л.С. Виготський, В.К. Демиденко, Т. Дем'янюк та ін.) стверджують, що засвоєння моральних знань і формування моральних переконань має обов'язково пов'язуватись з **ціннісною** та **емоційною сферою** учня, що ефективно та позитивно вплине на їх дієвість і яскравість.

Відомий дослідник формування особистості, представник особистісно орієнтованого підходу академік І.Д. Бех зазначає, що для людини має цінність лише пережите в почуттях. Науковець має на увазі духовні почуття, які просвітлені розумом, і завдяки цьому морально збагачують особистість, роблять її носієм Істини, Добра, Краси [1].

Усвідомлено-емоційний, або інтелектуально-емоційний, механізм засвоєння моралі описаний Л.І. Рувинським. Він довів органічний характер взаємозв'язку інтелектуального і емоційного у сфері особистості. Цей взаємозв'язок обумовлює саме оцінка, самооцінка та усвідомлення особистісного сенсу діяльності, що сприяє утворенню інтелектуально-емоційного зв'язку, формуванню ціннісного морального відношення, усвідомленню об'єктивних духовно-моральних цінностей [7].

Узагальнюючи погляди теоретиків морального виховання, можна зробити наступний висновок: виховання особистості може починатися по різному – з прищеплення моральних навичок та звичок, з пробудження моральних почуттів навіть з впливу на свідомість [5].

Ю.Г. Підборський, Н.О. Репа вважають, що оскільки моральні якості відображають відношення особистості, які знаходять свій вияв у почуттях, волі, у роздумах, тому критерії вихованості мають розкриватися з емоційного, вольового та інтелектуального боків. Також вони наголошують, що найважливішими ознаками є ті, що характеризують якості в діях та вчинках, тобто підкреслюють наряду з емоційним, вольовим та інтелектуальним критеріями значення поведінкового компонента [6].

Моральна самосвідомість є складноорганізованою психологічною системою, до складу якої входять моральні цінності, що інтеріоризовані в процесі соціалізації і виступають у формі переконань; нормативні та еталонні установки; регулюючі механізми, які забезпечуються завдяки *волі*. Перелічені особистісні утворення обумовлюють моральну стійкість особистості.

Воля має провідне значення для формування моральної стійкості у підлітків. Дослідники розуміють волю як активність особистості, що спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей і на подолання труднощів, які при цьому виникають. У боротьбі з цими труднощами і гартується воля. Самовиховання волі, за твердженнями психологів і

педагогів, припадає саме на підлітковий вік, коли йде інтенсивний процес формування вмінь самостійно ставити складні цілі та підкорятись ним, планувати і виконувати свою діяльність.

Науковці погоджуються з твердженням, що воля як свідомий цілеспрямований процес має позитивний вплив на формування моральної поведінки, але й доводять те, що робить особистість і не усвідомлюється нею, здійснюється автоматично, не втрачає своєї моральної цінності. Більше того, стверджують, що справжній моральний вплив є результатом не свідомого вольового акта, а наслідком морального почуття та моральної звички.

Такі дослідники моралі, як М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, І.Д. Бех, І.С. Булах, М.В. Савчин розглядають структуру моральної самосвідомості як єдність когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів.

Ізольовано розглядають когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову складові С.Ф. Анісімов, Г.М. Бреслав, О.Г. Власкін, В.К. Демиденко, Г.Є. Залеський, А.В. Зосимовський, К. Муздибаєв, Г.М. Прихожан, О.І. Раєв, Ф.А. Селіванов, Є.В. Суботський, О.В. Толстих, Т.О. Флоренська, С.Г. Якобсон.

Л.І. Рувинський наголошує на комплексному підході до засвоєння моральних норм і принципів. Його сутність полягає як в органічному сполученні в процесі виховання моральних знань та діяльності по втіленню моральних норм і принципів, так і усвідомлено-емоційному засвоєнню моральних норм і принципів, що структуруються на рівні особистості як комплекси моральних знань і переживань. Автор також окремо виділяє вольовий компонент в моральній поведінці, розділяючи погляди на дослідників волі А. В. Веденова та В.І. Селіванова, і наголошує на тому, що у взаємозв'язку з інтелектуальним та емоційним компонентами він забезпечує здійснення моральних вчинків, особливо в складних умовах, які потребують подолання перешкод. Науковець підкреслює, що вольовий компонент виступає як інтегративне утворення, в який входять інтелектуальний і емоційний компоненти.

Ми вважаємо, необхідними психологічними завданнями підліткового віку, який є важливою ланкою становлення власного «Я», формування моральної стійкості особистості, яка ґрунтується на моральних знаннях, розвинутих моральних почуттях, на опануванні моральної саморегуляції. Основні компоненти і критерії моральної свідомості й самосвідомості та їх психологічні характеристики дозволятимуть дослідити рівень розвитку моральної стійкості підлітків, для структури якої ми виділяємо наступні компоненти: *когнітивний* (розуміння і диференціація моральних понять, здатність до моральної рефлексії, критичне мислення); *ціннісно-смісловий* (ідеали, цінності, смисли, емпатія, моральні почуття – честь, гідність, совість, відповідальність); *вольовий* (довільна саморегуляція, самоконтроль,

самонаказ, самопереконаня, резистентність); *поведінковий* компонент (самостійність, активність, довільна і мимовільна саморегуляція). Поведінковий компонент інтегрує в собі попередні компоненти і проявляється у здатності до самоконтролю в емоційній сфері, діяльності та міжособистісних взаєминах, в адекватному особистісному та моральному виборі. Наведені критерії ми вважаємо необхідним розглядати в єдності як взаємодоповнюючі та інтегруючі один одного.

Компонентно-критеріальну структуру моральної стійкості особистості наведемо в таблиці 2.

Таблиця 2

Компонентно-критеріальна структура моральної стійкості підлітків

<i>Компоненти</i>	<i>Критерії</i>	<i>Показники моральної стійкості</i>
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> • Моральні знання; • Моральна рефлексія; • Критичне мислення 	<p>Знання норм і правил та здатність на їх основі висловлювати власні моральні судження.</p> <p>Уміння особистості передбачати наслідки власних вчинків як для себе, так і для інших.</p> <p>Осмилення і переосмилення діяльнісної взаємодії та спілкування з позицій належного та ціннісного.</p>
Ціннісно-смысловий	<ul style="list-style-type: none"> • Моральні ідеали, цінності, смисли; • Моральні почуття; • Емпатія; • Моральні переконання 	<p>Спрямованість ціннісних орієнтацій на альтруїзм, суспільно-політичну сферу, мораль, саморозвиток, професійне зростання.</p> <p>Здатність осмилено переживати свої вчинки: відчувати сором, провину та каяття від здійснення негативних та отримувати моральне задоволення, піднесення честі й гідності від моральних вчинків.</p> <p>Моральні переживання і вимоги стають мотивами поведінки і перетворюються в переконання.</p>
Вольовий	<ul style="list-style-type: none"> • Резистентність; • Довільна моральна саморегуляція, (самоконтроль, самонаказ) 	<p>Здатність протистояти негативним соціальним факторам.</p> <p>Свідоме приймання рішення відповідно до моральних вимог, можливість контролювати власну поведінку, навіть якщо вона суперечить його безпосереднім бажанням.</p> <p>Дозволяє особистості реалізовувати свої плани, регулювати поведінку.</p>

Поведінко-вий	<ul style="list-style-type: none">• Мимовільна та довільна моральна саморегуляція;• Моральна активність	Індивід діє відповідно до моральних вимог тому, що інакше він вчинити не може. Усвідомлення альтернатив (добро-зло), згідно з якими самостійно обирає пріоритет моральної цінності й приймає гідне рішення, що призводить до морального вчинку, сукупність яких утворює моральну поведінку.
---------------	--	--

Отже, уточнюючи компонентно-критеріальну структуру моральної стійкості підлітків, необхідно зробити наступні висновки:

1. у дослідженнях науковців структури моральної свідомості та самосвідомості простежуються нечіткість у розумінні моральних компонентів, критеріїв і показників, що утруднюватиме подальшу діагностику моральних утворень особистості, зокрема моральної стійкості;

2. у структурі моральної стійкості підлітків найбільш доцільно виділити когнітивний, ціннісно-смысловий, вольовий та поведінковий компоненти, які у своїй єдності дозволять підростаючому поколінню чітко уявляти свої аксіологічні домінанти щасливого життя, своєчасно виявляти загрозу деформації своєї системи цінностей та уміти протистояти цим негативним чинникам.

Розуміючи глибину заявленої проблематики, подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на вивчення і відбір психодіагностичного інструментарію для діагностики компонентів моральної стійкості особистості та їх критеріїв.

Л і т е р а т у р а

1. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. Посібник. – Київ: Либідь, 2003.
2. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка. – Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003.
3. Булах І.С., Алексєєва Ю.А. Моральне зростання підлітків: сучасні технології консультативної діяльності: навч. посіб. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ег вид. – Київ: Каравела, 2009.
5. Лоскутов В.А.. Вопросы педагогического стимулирования в теоретических работах и практической деятельности А.С. Макаренко и В.А. Сухомлинского// Педагогическое стимулирование нравственного развития и познавательной активности школьников / Ред. Коллегия З.И. Равкин, В. И. Косолапов. - Киров-Йошкар-Ола: 1975.
6. Підборський Ю.Г., Репа Н.О. Моральне виховання школярів на українських народних традиціях // Педагогіка і психологія. – 1996. - № 1.

7. Рувинский Л.И. Психолого-педагогические проблемы нравственного воспитания школьников. – Москва: Педагогика, 1981.

I. Moiseieva. Components-criteria structure of teens` moral stability.

The article analyzes the existing approaches to understanding the content of personality's moral consciousness, its structural components and criteria are exposed. Author component-criteria structure of personality's moral stability is created, in which selected four components: cognitive, value-meaningful, willed, behavioral, defined its criteria and indicators.

Key words: moral consciousness, moral education, moral personality's stability, components, criteria and indicators of moral stability.

УДК 159.923.33

С. Є. Солодчук

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СІМЕЙНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ**

У статті розглядаються теоретичні підходи до розуміння комунікативної взаємодії; обґрунтовано концептуальну модель та основні чинники комунікативної взаємодії у сімейному консультуванні.

Ключові слова: спілкування, комунікативна взаємодія, сімейне консультування.

Постановка проблеми. Сімейне консультування у психологічній літературі розглядається як професійна діяльність, що має інтерактивну сутність. Основою консультування є взаємодія учасників цього процесу, яка відбувається за їх згодою, на основі їх позитивної мотивації та усвідомленої мети – розв'язання проблем сім'ї. Спілкування «вплетене» (М.С. Каган) у предметну професійну діяльність психолога-консультанта: воно є засобом, способом організації й оптимізації процесу консультування.

Усе це дозволяє визначити сімейне консультування як взаємодію у спілкуванні психолога-консультанта і сім'ї, спрямовану на допомогу сім'ї [13]. Це робить можливим, як зауважує Т.І. Сила, застосування терміну „комунікативна взаємодія”, що передбачає організацію спільної діяльності засобами спілкування [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна взаємодія виступала об'єктом уваги у психолого-педагогічних дослідженнях (Н.П. Волкова, А.І. Годлевська, Д.М. Годлевська, Н.О. Зуєнко, Г.М. Круглова, В.В. Садова та ін.), у судово-експертній діяльності (К.О. Моїсеева), у діаді «лікар-хворий» (Т.В. Константинова). Досліджувалася невербальна складова комунікативної взаємодії (Т.А. Вархотов), вплив емоцій на комунікативну взаємодію (Н.В. Молчанова), моделі комунікативної взаємодії